

PALEO- AKTUEEL

ARCHEOLOGIE IN 1996

8

RuG

Auteursrechten voorbehouden

Copyright 1997, Vakgroep Archeologie, Rijksuniversiteit Groningen

Druk- en bindwerk: Universiteitsdrukkerij, RuG

Omslag: opgraving van het poortgebouw van het blokhuis te Stavoren, pp. 124-128

Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden overgenomen
mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn voorzien

Inlichtingen: Vakgroep Archeologie, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90 367 0632 7

PALEO-AKTUEEL

8

redactie

Mette Bierma

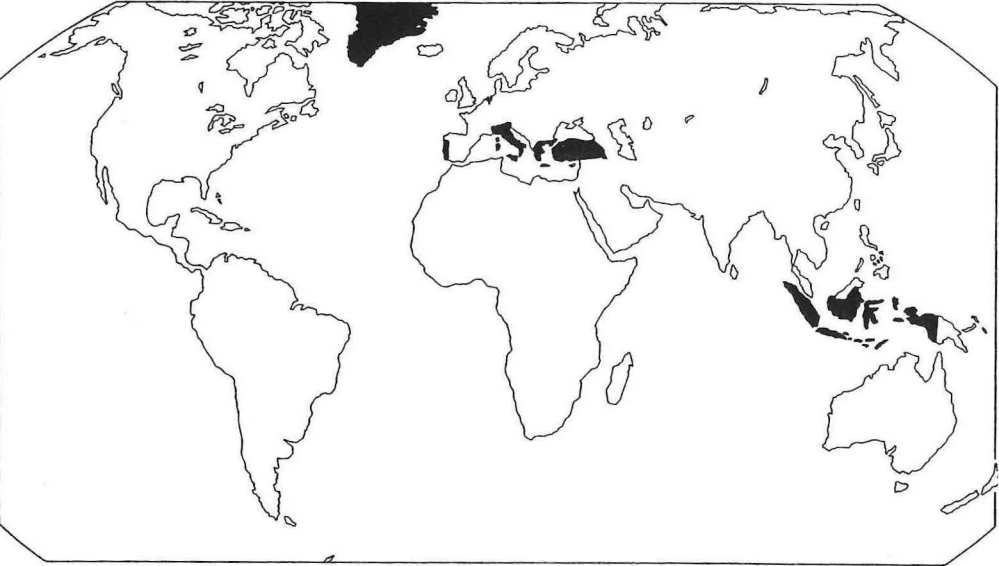
Jurjen M. Bos

Otto H. Harsema

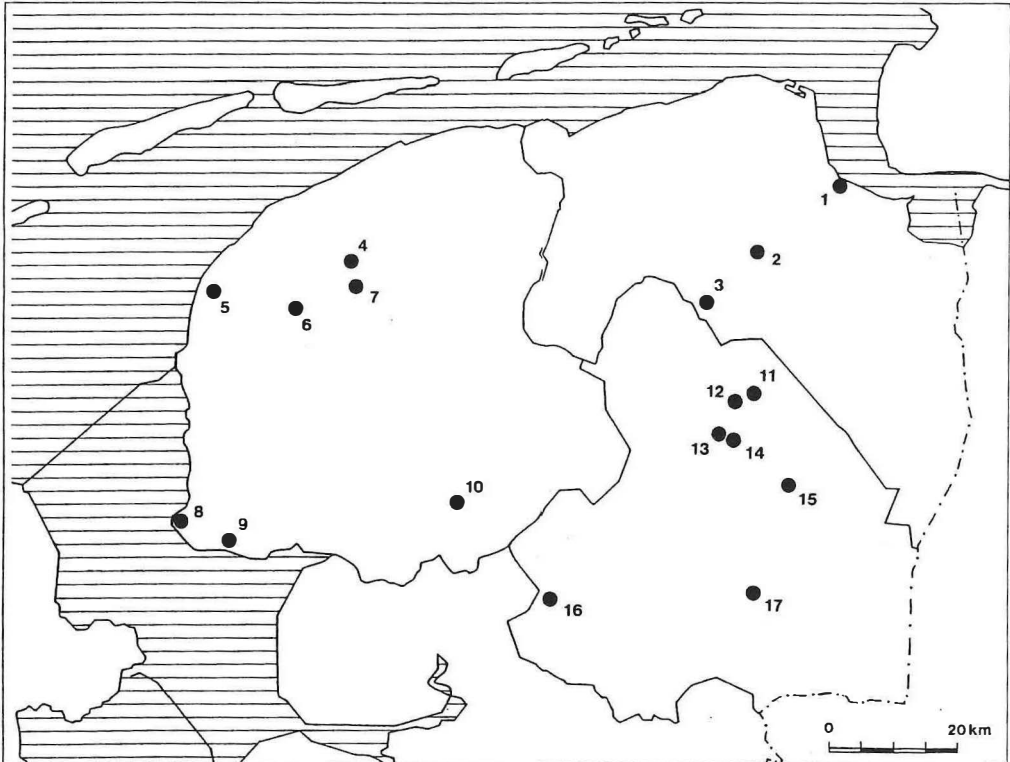
Vakgroep Archeologie

Groningen, 1997

In deze aflevering: Griekenland, Groenland, Indonesië, Italië, Nederland, Portugal, Turkije.

In deze aflevering uit Noord-Nederland: 1. Delfzijl; 2. Lageland; 3. Haren; 4. Jelsum; 5. Wijnaldum; 6. Rewert; 7. Leeuwarden; 8. Stavoren; 9. Rijs; 10. Oldeholtwolde; 11. Anlo; 12. Gasteren; 13. Balloo; 14. Rolde; 15. Borger; 16. Darp; 17. Meppen.

INHOUD

L.J.M. VAN ES & K. WALCH Een vondst van reuzenhert bij Delfzijl (Gr.)	9
G.J. BARTSTRA Het Toaliaan	11
D. STAPERT & L. JOHANSEN Het <i>ANALITHIC</i> -project en de werktuigen van Oldeholtwolde (Fr.)	15
D. STAPERT & G.R. BOEKSCHOTEN Ruimtelijke patronen rondom de haard van Oldeholtwolde (Fr.)	20
L. JOHANSEN & D. STAPERT Vuurmakers uit paleo-Eskimonederzettingen in West-Groenland	24
M.J.L.Th. NIEKUS, J.P. DE ROEVER & J.L. SMIT Een vroeg-mesolithische nederzetting met tranchetbijlen bij Lageland (Gr.)	28
S. BOTTEMA & A. WALSWEEER De hazelaar, gesponsord door het klimaat of door de mens?	33
H. BUITENHUIS Asıklı Höyük: vroege domesticatie en veeteelt	38
J.N. LANTING & A.L. BRINDLEY Dateringen voor oorsprong en verspreiding van de Europese boomstamkano	43
J.N. LANTING Het zogenaamde hunebed van Rijs (Fr.)	47
A.L. BRINDLEY Het gebruik van megalietgraven in Noord-Nederland	51
A.D. NEVES ESPINHA Megalithische monumenten in Évora-Reguengos de Monsaraz (Port.)	55
F.A. VEENMAN Landevaluatie in de Pontijnse regio (Zuid-Latium, Italië), dateringsproblemen rond een bronstijd-akkerbouwfase	59
M. KLEIBRINK Weven voor de godin: een labyrint	63

M. ESSINK	
De vondstcontext van bronzen speerpunten, dolken, zwaarden, messen en hals- en armringen uit Noord-Nederland	68
M.J.M. DE WIT	
Een aantal bijzondere Drentse grafvondsten uit de vroege en midden-ijzertijd	71
W. PRUMMEL & M.C.V. VINK	
Dierenbotten uit Argos op het voormalige BAI in Groningen	74
E.J. DROST	
Nederzettingen en landschap in het stroomgebied van de Astura, Zuid-Latium, Italië	79
P.A.J. ATTEMA, A.J. NIJBOER & G.J.M. VAN OORTMERSSEN	
Romeinse kolonisatie ten zuiden van Rome (3), het aardewerkonderzoek	84
Y. DIJKSTRA, H.R. REINDERS, V. RONDIRI & Z. MALAKASIÓTI	
Van Duivelsberg tot Rode Rots: de survey van 1996 in de vlakte van Almiros (Griekenland)	89
H. WOLDRING, R.T.J. CAPPERS & H.R. REINDERS	
Veldwerk in de vlakte van Antiochië	93
S. BOTTEMA, A. SARPAKI, H.R. REINDERS & N. MACGILLAVRY	
Minoïsch Kreta en de uitbarsting van Santorini	97
J.M. BOS, J. SCHEFFER & J.H. ZWIER	
Een terpzool bij Rewert (gem. Littenseradiel, Fr.)	100
C. VERMEEREN & J. SCHELVIS	
Ondernemers in archeologie. Een factor van belang binnen het Nederlandse archeologische bestel	102
J.T. ZEILER	
Offers en slachtoffers. Faunaresten uit de Fortunatempel te Nijmegen (2e eeuw n.Chr.)	105
J.M. BOS & A.J. NIJBOER	
Koninklijke patronage: de edelsmid van Wijnaldum (Fr.)	108
A.J. NIJBOER & C. TULP	
De vloer van een smidse te Wijnaldum (Fr.)	111
D.A. GERRETS	
Waarom was de eigenaresse van de fibula van Wijnaldum een koningin?	115
H.A. GROENENDIJK, P.B. KOOI & M.J.L.Th. NIEKUS	
Een Olde Hof te Haren (Gr.)	118

A. JAGER	
Camminghaburg te Leeuwarden en Dekemastate te Jelsum (Fr.)	121
A. UFKES	
Het archeologisch onderzoek van het 'Blokhuys' te Stavoren, gem. Nijefurd (Fr.)	124
J.M. BOS & G.J. DE LANGEN	
Prospectie, tussen drijfzand en beleid: Stavoren (gem. Nijefurd, Fr.)	129

Voorwoord

Deze achtste aflevering van *Paleo-aktueel* geeft een eerste indruk van enige van de onderzoeksactiviteiten van de vakgroep Archeologie van de Rijksuniversiteit Groningen in 1996.

Een belangrijke gebeurtenis voor het onderzoek in dat jaar was ook de toewijzing van twee grote projecten door de Stichting voor Historische Wetenschappen van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek. Het Italische project hangt nauw samen met het werk dat door P.J.A. Attema en anderen in deze en eerdere *Paleo-aktueels* is beschreven. Dit onderzoek wordt samen met de Vrije Universiteit uitgevoerd. Het andere project, samen met de Universiteit van Amsterdam over de opkomst van het Friese koninkrijk, is voortgekomen uit de opgravingen in Wijnaldum, waarover eveneens uitvoerig is bericht.

In totaal zullen acht promotie-onderzoekers en twee post doc-onderzoekers de gelederen van de drie instituten komen versterken.

Paleo-aktueel houdt U op de hoogte.

VAN DUIVELSBERG TOT RODE ROTS: DE SURVEY VAN 1996 IN DE VLAKTE VAN ALMIROS (GRIEKENLAND)

Y. Dijkstra, R. Reinders, V. Rondiri¹ en Z. Malakasióti¹

Het onderzoeksgebied

Op de geologische kaart van de vlakte van Almiros staan tussen Efxinoupolis en de rand van het Othrisgebergte tal van heuvelruggen met intrigerende namen vermeld. Nabij het dorpje met de bloemrijke naam Anthotopos vinden we de Diavoulou Magoula oftewel Duivelsberg. Een andere heuvelrug heet Metalleia ('de mijnen'). Een nadere blik op de kaart verklaart het één en ander. Tal van natuurlijke fenomenen, zoals opduikingen van vulkanische rots en ertslagen, hebben een naam gegeven aan de heuvels.

Rivieren als de Xerias, die vanuit de Othris naar de Pagasitische Golf stromen, hebben zich ingesleten in kalksteenlagen waardoor evenwijdig lopende heuvelruggen of *fingeridges* zijn ontstaan. De eeuwenlange inwerking van water, flora en fauna hebben gezorgd voor de afwisseling van ruggen en dalen.

Bij de uitmonding van de rivieren in de Pagasitische Golf ontstond door afzetting van zand en slib een vlak moeras, afgeschermd door een strandwal. Achter dat moeras, in het zuiden nabij Sourpi, eindigt de vlakte bij de Kokkinovrachos (Rode Rots).

De survey

Dit landschap, tussen Duivelsberg en Rode Rots, is het onderwerp van de surveys die in 1990, 1992, 1994 en 1996 zijn uitgevoerd. De gehele bewoningsgeschiedenis van het gebied in relatie tot het landschap, van prehistorie tot heden, wordt thans bestudeerd. De surveys van dit *Halos Archaeological Survey Project* (HASP) vinden plaats in samenwerking tussen het Archeologisch Museum te Volos en de Vakgroep Archeologie van de Rijksuniversiteit Groningen (Haagsma, Malakasióti et al., 1993).² en ³

De vorige surveys leerden dat bijna alleen op

heuvelruggen sites te vinden zijn. De belangrijkste reden hiervoor lijkt de geschiktheid voor bewoning en grondbewerking van deze locaties in de oudheid te zijn. Daarom heeft ook de survey van mei tot en met juli 1996 zich gericht op het systematisch aflopen van de heuvelruggen. Na de oogst van het graan zijn de stoppervelden gemakkelijk beloopbaar. Door met 8-12 mensen naast elkaar met een constante snelheid heen en terug over de heuvelruggen te lopen zijn tientallen nieuwe vindplaatsen gekarteerd. Het zicht op de grond was meestal genoeg om zelfs zeer kleine sites (ca. 100 m²) te kunnen herkennen.

Nieuwe vindplaatsen

Een enkele nieuwe vindplaats leverde vondsten uit het neolithicum op. Ook al is er nog een bekende neolithische vindplaats (Magoula Zerelia) in de buurt van Almiros, toch lijkt het er op dat het landschap in deze periode slechts spaarzaam bewoond was.

Het aantal vindplaatsen uit de bronstijd is groter. Op de heuvelruggen werden enkele nieuwe sites gekarteerd. Ronduit verrassend was het resultaat op een lage heuvel die reeds in de jaren '70 was ontdekt tijdens het geologisch onderzoek in het moeras bij de Hellenistische stad Halos (Reinders, 1988: p. 46). Toen werd echter slechts een geringe hoeveelheid scherven van grof aardewerk gevonden. Inmiddels is het moeras verder ontwaterd, de boomgaard op de site omgehakt en het perceel omgeploegd voor de verbouw van maïs. Thans liggen er duizenden scherven, schelpen, botten, stukken vuursteen en maalsteenfragmenten voor het oprapen.

Opvallend was het vele zogenaamde Minyische aardewerk, hardgebakken grijze drinkschalen op geribbelde hoge voeten, en een aantal scherven 'mat-beschilderd' aardewerk. Beide

aardewerktypen zijn kenmerkend voor de midden-bronstijd (ca. 2000-1600 v.Chr.) in Centraal-Griekenland. Het grootste deel van de scherven echter bestond uit grijs-oranje en grof roodbruin dikwandig aardewerk, resten van gewone voorraad- en kookpotten.

Een andere bronstijdvindplaats ligt aan een beekdal, aan de rand van de Voulokalivavlake, die vooral bekend is vanwege zijn tientallen grafheuvels uit de ijzertijd (Wace & Thompson, 1912). Hier geen Minyisch aardewerk, maar een grote hoeveelheid vuursteenmateriaal, zoals kernen en afslagen, die op bewerking van dit materiaal ter plekke wijzen. De assemblage van vuursteen en aardewerk wijst op een datering in de vroege bronstijd (ca. 3000-2000 v.Chr.).

Samen met de reeds bekende vindplaatsen uit de bronstijd in de omgeving van Sourpi, waaronder een 'klassieke' hoge woonheuvel met platte top uit de late bronstijd, geven de nieuwe vondsten een heel nieuw beeld van de bewoningsgeschiedenis van het gebied.

De Hellenistische tijd

In de omgeving van Almiros zijn tal van vindplaatsen gekarteerd die zich kenmerken door een grote hoeveelheid dakpanfragmenten, stukken maalsteen en resten van grote voorraadvaten en amforen. Fijnere aardewerksoorten als eet- en drinkgerei zijn steeds in de minderheid. Het is vaak moeilijk hier een datering aan te geven, maar het merendeel van deze plattelands- of *rural* sites lijkt toch uit de Klassiek-Hellenistische periode te stammen.

Ze liggen op neogene bodems die nog het meest lijken op een soort kattenbakkorrels. Het is lichte grond, gemakkelijk te bewerken, en mogelijk geschikt voor het verbouwen van speciale gewassen.

Behalve de bodem lijkt nog een ander criterium bepalend voor de ligging van de *rural* sites. Bijna zonder uitzondering liggen ze namelijk op de oostflank van de toppen op de heuvelruggen, met uitzicht op zee.

Fig. 1. Het opmeten van een vroeg-20e-eeuws huis. Oud Platanos.

Een categorie vindplaatsen waarvoor zo'n strategische ligging hoofdzaak was, en die herinnert aan het militaire verleden uit de tijd van de Hellenistische koningen, zijn forten en uitkijktorens. Aan de voet van het fort Kastrakion dat ten zuidwesten van Almiros over de vlakte uitkijkt werden op enkele sites behalve scherven ook ijzerslakken geraapt. Toevallig of niet kijkt het fort ook uit over de al genoemde heuvels met de naam *Metalleia* ('de mijnen').

Een site nabij de stad Halos dateert zeker uit de Romeinse tijd. Er werden terra sigillata-aardewerk en gestempelde amforen gevonden. Bovendien lagen er veel bouwfragmenten verspreid over de akker, die aannemelijk maken dat hier een stenen (heren)boerderij heeft gestaan. Wederom met een fantastisch uitzicht over de vlakte overigens.

De Griekse middeleeuwen

Een verrassing was de ontdekking van een aantal vindplaatsen uit de laat-Romeins/Byzantijnse periode en de midden- en laat-Byzantijnse periode, de Griekse middeleeuwen. Almiros was rond 1200 uitgegroeid tot de tweede haven van het Byzantijnse rijk. De vindplaatsen in het achterland van de stad zijn te karakteriseren als resten van boerderijen, herkenbaar aan een grote hoeveelheid dakpan- en amfoorscherven. Door het voorkomen van geglaazuurd aardewerk, soms veelkleurig met allerlei diermotieven erop, waren enkele sites vrij precies in de midden-Byzantijnse periode (ca. 1200 AD) te dateren. Goed herkenbaar is ook de zogenaamde *combed ware*, eenvoudige potten die voor het bakken met een kam van ribbels zijn voorzien.

Net als in de Hellenistische tijd waren in de Byzantijnse periode op strategische punten forten geplaatst. De top van de acropolis van Hellenistisch Halos is zo'n middeleeuws fort. Hier werden vele resten van gebouwen gelokaliseerd met kenmerkend metselwerk van afwisselend dunne platte bakstenen en kalksteenbrokken.

Dezelfde bouwwijze werd ook toegepast in kloosters. Op de laatste dag van het veldwerk werd bij het opmeten van dergelijke muurresten van een kerkje duidelijk, dat er een heel complex van ca. 50×50 m met muren, opslagruimtes en cellen omheen gebouwd was. Gezien ook de

vele vondsten van gebruiks- en opslagaardewerk, die voor een kerkje wat vreemd aandoen, was de conclusie dat we hier op de resten van een tot dan toe onbekend klooster waren gestuit.

Verlaten dorpen

Ook uit de Turkse tijd, die hier tot 1880 duurde, zijn nog steeds resten aanwezig. Gebouwen van *tsiflikia* of landgoederen zijn als ruïne of hergebruikt als schapenstal terug te vinden. Tijdens de survey is nog een 'verloren' dorp uit deze periode gelokaliseerd. Door veelvuldig gebruik van *mudbrick* (ongebakken leemtichels) en het opnieuw gebruiken van de dakpannen zijn deze jonge nederzettingen paradoxaal genoeg archeologisch minder goed zichtbaar dan sites uit oudere perioden.

Het jongst zijn verlaten dorpen zoals Platanos, Karatsagdali en Baklali, die langs de rand van de bergen zijn te vinden. In Oud-Platanos, dat ca. 1960 verlaten werd, staat nog een groot aantal ruïnes van traditioneel gebouwde 19e/vroeg-20e-eeuwse huizen. Hiervan zijn er zes volledig opgemeten en beschreven in de dagen dat het overige surveywerk moest wachten op het oogsten van het graan (fig. 1).

Het vervolg

Het grote aantal ontdekkingen tijdens de survey van 1996 wijst erop dat met eenvoudige middelen en een uitgekende strategie nog veel nieuwe wetenschappelijke informatie kan worden verzameld in de vlakte van Almiros. Er is sinds 1992 enorm veel materiaal bijgekomen. Denk maar eens aan de rijke bronstijdsites of de tot nu toe relatief onderbelichte middeleeuwen. Hier valt zeker nog 'grensverleggend' werk te doen. Een stevig fundament voor de bestudering van al deze perioden kan een brede landschappelijke benadering zijn, waarvan in het bovenstaande enige aspecten zijn belicht. Zo beginnen we langzamerhand greep te krijgen op de bewoningsgeschiedenis van een fascinerend gebied.

Summary

Following the 1990, 1992 and 1994 campaigns, a successful survey was conducted in the plain of Almiros (Thessaly, Greece) from May until July 1996. About 45 new sites, dating from the Neolithic to c. AD 1900 were discovered by systematically walking the finger ridges that project into the plain from the Othris Mountains. Most sites can be classified as rural settlements from the Hellenistic and Late Roman/Byzantine periods. Also some sites dating from the Byzantine era were mapped.

A major discovery was a large site from the Middle Bronze Age (2000-1600 BC) in the swamp near the Pagasitic Gulf. A fully-fledged pottery assemblage was picked up here, ranging from Minyan high- and low-stemmed drinking vessels and white-slipped matt-painted pottery to plain, coarse-ware storage vessels. Grinding stones, bones and shells were also abundant, suggesting the presence of a complete settlement with a mixed agricultural/marine-oriented economy.

Noten

1. Archeologisch Museum te Volos.
2. Deelnemers aan de survey van 1996 waren Rita Aalders, Janneke Bosman, Jitse Dijkstra, Ydo Dijkstra, Sacha Husken, Froukje Klomp, Leonie Kwak, Muriel Louwaard, Dagmar van Overveld, Zoï Malakasióti, Reinder Reinders, Margot Rijswijk, Vásson Rondíri, Vladimir Stissi, Marion Zijlema. Specialistische materiaalstudies zijn verricht door Lía Karímalí (Athene), Ioánná Galanáki (Thebe), Ioanita Vroom (Universiteit van Durham, Engeland), Jörgen van Beek (Rijksuniversiteit Groningen), en Vladimir Stissi (Universiteit van Amsterdam).
3. Het onderzoek werd gesponsord door Reisbureau Roever en de Stichting Thessalika Erga.

Literatuur

- Haagsma, B.J., Z. Malakasióti, H.R. Reinders et al., 1993. Een survey tussen Baklali en Karatsadagli (Thessalië, Griekenland). *Paleo-aktueel* 4, pp. 60-64.
- Reinders, H.R., 1988. *New Halos, a Hellenistic town in Thessalia, Greece*. Utrecht.
- Wace, A.J.B. & M.S. Thompson, 1912. *Pre-historic Thessaly*. Cambridge.